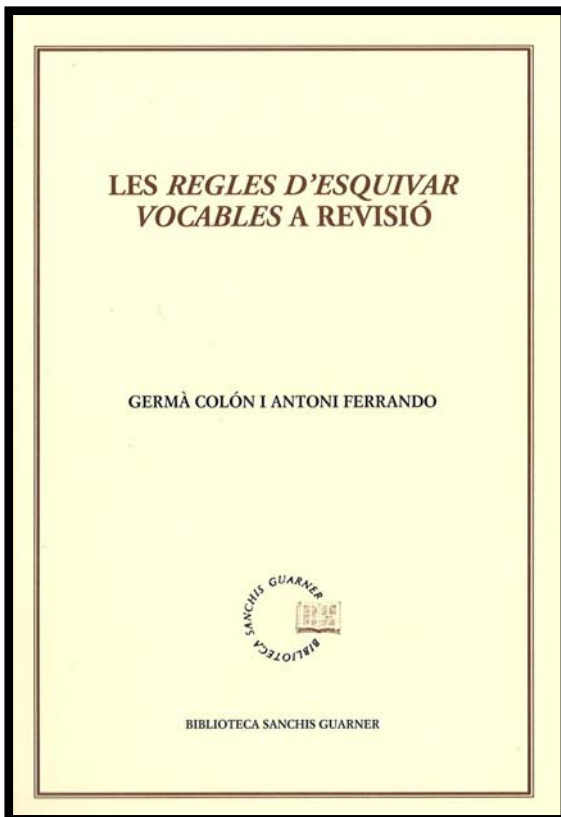

Germà Colón & Antoni Ferrando. *Les 'Regles d'esquivar vocables' a revisió*. Biblioteca Sanchis Guarner. València / Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011. 316 pàgines. ISBN 978-84-9883-434-5.

Reviewed by Joaquim Martí Mestre
Universitat de València

Talment com indica el títol del llibre, els propòsit dels seus autors, Germà Colón i Antoni Ferrando, expressat en el Pròleg (9-12), ha estat revisar les dades lingüístiques i historicoculturals, i la interpretacions que se n'ha fet, de les *Regles d'esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*, unes normes de correcció lingüística fetes “a juí del reverend prevere mossèn Fenollar e misser Hierònym Pau [e] altres hòmens diserts catalans e valentians e prestantíssims trobadors,” que l'arxiver barceloní Pere Miquel Carbonell va copiar, cap a 1492, en un manuscrit miscel·lani, avui conservat a l'Arxiu de la Catedral de Girona. El llibre consta de tres parts. En la primera (15-130), Germà Colón fa una anàlisi lexicogràfic i dialectològica d'un centenar de regles, les més rellevants, generalment amb documentació de primera mà. En la segona (131-298), Ferrando proposa una

metodologia rigorosa per a escatir l'orientació diatòpica de les Regles i per a explicar el context cultural i sociolingüístic que les va fer possible i que en va impedir la vehiculació. Totes dues parts acaben amb sengles índexs de mots i, en cas de Ferrando, també amb un índex antroponímic, que faciliten la consulta d'uns estudis molt densos en referències lèxiques i històriques. En la tercera part (299-312), tots dos autors ens n'ofereixen una edició crítica i anotada.

Encara que el 1950 Antoni Maria Badia i Margarit ja va publicar la primera edició de les *Regles*, no ha estat fins 1999 que la problemàtica filològica, sociolingüística i cultural de l'opúscle va ser abordada amb profunditat pel mateix Badia en una voluminosa monografia titulada *Les 'Regles de esquivar vocables' i la «qüestió de la llengua»* (Barcelona, IEC). En aquest estudi, Badia n'atribuí l'autoria a Carbonell,

conclougué que Fenollar i Pau només havien estat referents d'autoritat per al mateix Carbonell i postulà una interpretació supradialectal de la majoria de les opcions lèxiques que s'hi recomanaven. Tot seguit, va invitar els estudiosos de la història de la llengua i la cultura catalanes i, en concret, del lèxic català a debatre les seues conclusions. Colón i Ferrando van ser els filòlegs que des d'un primer moment van participar en el debat suscitat per l'estudi de Badia. El llibre que el lector té ara a les mans recull i completa, revisades i ampliades, les respostes de Colón i Ferrando no sols a l'esmentat estudi de Badia de 1999, sinó a les seues successives intervencions en un debat filològic d'altura, que il·lustra els professionals de la filologia i els lectors interessats en la història cultural de les terres de llengua catalana amb uns coneixements i uns plantejaments admirables.

L'estudi inicial de Colón, *Autoria i entorn lingüístic de les 'Regles'* (2001), s'ha convertit ara en una "Revisió crítica de les *Regles*", en què també s'integra "Encara les *Regles d'esquivar vocables*", el parlament que pronuncià el filòleg castellanenc el 2004, amb motiu del debat que va tenir lloc a la Universitat de Barcelona, les intervencions en el qual van aparèixer publicats l'any següent a la revista *Estudis Romànics*, sota la coordinació de Joan Veny. En aquesta intervenció, Colón descartava la interpretació supradialectal per a la majoria dels lexemes recomanats a les *Regles* que Badia havia propugnat. I, pel que fa a l'autoria, Colón sosté que una bona part de les *Regles* s'ha d'atribuir al valencià Bernat Fenollar (102), fonamentalment per cinc raons: a) al títol de les *Regles* es preserva el seu nom, mentre que el de Jeroni Pau hi apareix ratllat; b) se sap que Fenollar escrigué un "bandeig" de mots o un text de natularesa semblant; c) s'adverteix a les *Regles* que un bon nombre dels mots comentats procedeixen de València, que li arribarien "a mans o a l'oïda de Carbonell, potser a través de Pau o de seu fill Francesc [Carbonell]"; d) no es constaten contradiccions entre les recomanacions de les *Regles* i la praxi escrita de Fenollar, i f) la condemna de les confusions d'àtones "no tenien cap utilitat a València, però precisament algú que coneixia aquesta tendència del Principat podia blasmar-la. No cal considerar tan localista en Fenollar que no sabés el que passava a Catalunya o a Mallorca" (103). Colón descarta que les hagués escrites el prevere barceloní, que "mai no usà el vulgar" (20). Més encara, afegeix que no es pot "imaginar un gran humanista com Jeroni Pau, i amb escriu malalt, redactant aquestes llistes" (103). Finalment, creu que Carbonell es va limitar a ser-ne el copista i a "completar la nònima, tot consultant el seu savi parent Jeroni Pau" (102-03), ja que "les contradiccions entre el que prediquen les *Regles*" i les opcions de Carbonell són massa notòries per a considerar-ne aquest l'autor (103-04).

En l'estudi del centenar de regles escollides per Colón, el savi filòleg castellanenc ha matisat les informacions de Badia sobre l'abast geogràfic dels mots estudiats gràcies a l'exhumació de noves dades, extretes d'una llarga llista de documents que apareixen relacionats a la bibliografia, i d'algunes fonts lexicogràfiques poc estudiades, com és el *Diccionari Balari*, o inèdites fins ara, com el *Vocabulari de la llengua catalana medieval de Lluís Faraudo de Saint-Germain*, edició digitalitzada

(<http://www.iecat.net.faraudo/>) dirigida pel mateix Colón. Amb aquesta documentació Colón prova que en les *Regles* “hi ha un component valencià importantíssim” (23), al mateix temps que aporta “elements que milloren el coneixement del lèxic català” (23), els quals demostren, entre altres coses, la importància dels diatopismes en la història de la llengua catalana, com en les llengües romàniques en general.

Així, per exemple, ha fet veure que *merlet*, que hom creia inexistent a la València medieval, també s’hi documenta àmpliament, i el mot rebutjat per aquesta regla, *muró*, considerat “més propi del valencià i Ebre” (*DECat*, V, 848), es troba ja en un text gironí de 1385, tot desfent “un xic la distribució geogràfica [coneguda] d’aquest parell de sinònims” (58). Casos com aquests demostren que, com diu Colón, “resta encara força per recercar, sobretot en la rica documentació arxivística valenciana, amb prou feines tinguda en compte fins ara” (23). Igualment, troba esments de *gaire* en valencià, des del s. XIV fins a la darrereria del XV, cf. ja l’any 1380: “Mas no y avia *gayre* safrà” (M. Àngels Diéguez: *Clams i crims en la València medieval segons el Llibre de Cort de Justícia (1279-1321)*, Alacant, Universitat d’Alacant, 2002, 61). Sobre *aixecar*, actualment no valencià, prova que en l’època de les *Regles* “era propi de tot el domini lingüístic” (34), i, així mateix, respecte a *brossat* “hi ha altres esments que deixen pensar que era el terme general a tot arreu” (48); també *guineu* es documenta en textos valencians antics, en sentit propi i en sentits figurats (53-55); prova, igualment, que el verb *aidar* “era ben corrent a la València dels segles XIV i XV” (78). Aporta documentació antiga de *pomblar* i de *guerau* ‘grau’, sempre en fonts valencianes; el darrer era ben usual als segles XV i XVI, cf. nous exemples procedents de la *Consueta* de la Seu de València: “y vora mar arriben al *Guerau*, hon diuhen la darrera missa dels goigs”, “Lo diumenge, per lo mal camí, no anaren al *Guerau* a banyar lo crucifixi” (Joaquim Martí, Xavier Serra: *La Consueta de la Seu de València dels segles XVI-XVII*, València, Facultad de Teología «San Vicente Ferrer», 2009, I, 177-78). A aquests mots cal sumar altres termes valencians o preferentment valencians que apareixen en les *Regles*, com *tos*, la variant *maixcarat* per *mascarat*, el cultisme *servici*, *jugar a rumfla* (i *a rumfa*), o la variant *alacayo*.

Colón proporciona interessants notes sobre la història lingüística de moltes veus, que milloren significativament els coneixements diacrònics que se’n tenien. Per exemple, sobre *gavinet* / *ganivet* (26), sobre *petí* / *tapí* (27), *gallard* (35-37), *guardó* (38-39), *leguiar* (40-41), *sent Ment* (47), *remei* / *remedi* (49-50), *paraís* / *paradís* (52), *maixcarat* (55-57), *pernuctiar* / *pernoliar* / *perenoliar* (62-63), *retxat* / *reixat* (66-67), *parlar en pla* / *parlar en vulgar* (70-72), *esguard* / *consideració* (72-73), *lesta* / *legida* (80-81), *quarnar* / *ligar* (88-90), entre altres. O aporta primeres documentacions de diverses formes lèxiques. Per exemple, *díbol* (41), *saio* (44-45), *cocodrill* (51), *tots plegats* (60-61), *floviol* (75), *il·luminar* (90), *sotscaire* (92) o del castellanisme *sombrero* (94).

La segona part de llibre consta de cinc capítols, basats en articles publicats o inèdits, però ara ampliat i revisats. En el primer capítol, “Sobre l’autoria de les *Regles d’esquivar vocables*, encara” ([2001]2003), Ferrando ja va rebutjar la hipòtesi de

Badia de considerar Carbonell com a autor de les *Regles* més enllà del treball de còpia i d'alguna manipulació, a causa dels seus clamorosos dèficits de formació humanística i d'informació dialectal, va fer notar el pes del català de València a les *Regles*, va propugnar la substitució de l'“eix Barcelona-València”, defensat per Badia, per “l'eix València-Barcelona” com a criteri per a explicar el sentit correctiu de la majoria de les prescripcions de les *Regles* i va proposar Pau com a autor principal, a la vista de la seua formació humanística, de la seua estreta col·laboració amb Paolo Pompilio en la replega de mots de les diverses llengües romàniques destinada a la confecció d'un ambiciós *Vocabularium* romànic-llatí, i dels seus contactes amb valencians, catalans i baleàrics a la Roma del totpoderós cardenal vicecanceller de l'Església, Roderic de Borja, el futur papa Alexandre VI.

El segon capítol de Ferrando, “Les *Regles d'esquivar vocables*: una qüestió d'història cultural, de filologia i de sociolingüística històrica,” amplia la seua intervenció en l'esmentat debat del 2004. L'autor propugna que el tema de l'autoria i de la interpretació del sentit correctiu de les *Regles* no es pot aïllar de la situació cultural de la darrerria del segle XV, en què la *intelligentsia* catalana, valenciana i balear s'havia concentrat en la cort romana del cardenal Roderic de Borja, que es voltà de grans humanistes, i, sobretot, a la vista del pes cultural, demogràfic i econòmic de la ciutat de València al si de la Corona d'Aragó i del prestigi que havia adquirit el català de València més enllà de les fronteres del Regne. Badia respongué a aquests arguments en el mateix dossier d'*Estudis Romànics*, revista dirigida per ell, amb “Els tres components de les *Regles de esquivar vocables*”, reiterant l'opció cultista com a criteri determinant per a explicar el sentit de les prescripcions de les *Regles* i menystenint el pes de català de València. No satisfet amb aquesta resposta, encara desenvoluparà els seus punts de vista en dos articles posteriors: “Comiat a les *Regles de esquivar vocables* i a tots els qui s'han esforçat a escatir-ne l'autor, els continguts i la significació” (2006) i “Com calcular l'àmbit geogràfic dels *vocables* en joc dins les *Regles de esquivar-los*” (2007). En el primer es ratifica en la seua hipòtesi de l'autoria de Carbonell i en el segon proposa un mètode d'anàlisi per avaluar el pes del component valencià de les *Regles*, tot arribant a la conclusió que aquest hi fou quasi insignificant.

El tercer capítol de Ferrando, “La gènesi romana d'una norma lingüística catalana de segle XV,” és una rèplica a l'article de Badia de 2006. Ferrando centra la seua atenció en l'estudi dels cercles humanistes de Roma en què es movia Pau i argumenta que és només en aquest context que es pot explicar no sols la iniciativa del canonge barceloní –probablement motivada per l'interés de Pompilio per conèixer els diversos resultats del llatí al llarg i ample de la Romània–, sinó la seua font d'informació sobre el conjunt de la llengua catalana –la que li permetia, per exemple, saber que a Barcelona es deia *bajanaria* per *bajania*, al Rosselló *Euna* per *Elna*, a Lleida *anave* per *anava* i a València *maixcarat* per *mascarat*– atesa la concentració a Roma de curials de tot el domini lingüístic. Més encara, s'hi podria advertir el propòsit de Pau d'il·lustrar la seua llengua materna a imitació del que ja havia propugnat en la cort

romana per a l'italià Leo Battista Alberti, i d'orientar així els seus conciutadans barcelonins, ja que la majoria dels vicis de pronunciació i de les paraules o de les variants formals no recomanades a les *Regles* afecten el parlar de Barcelona.

En el quart capítol, “L’orientació diatòpica de les *Regles d’esquivar vocables*”, Ferrando presenta les objeccions metodològiques al plantejament de Badia quant al seu càlcul de “l’àmbit geogràfic dels *vocables* en joc dins les *Regles*” (2007). Addueix Ferrando que els punts de contrast lèxic de les *Regles* només pot ser deduïda de la documentació coetània i no de la d’altres èpoques i que, per a avaluar el sentit correctiu de les *Regles*, caldrà fixar-se no en els mots cultes, sinó en els mots patrimonials i populars, com ara en l’oposició *bargallons / margallons*, en què resulta quasi sempre afavorit el *sermo urbanus* de València enfront del de Barcelona.

En el darrer capítol, “Elio Antonio de Nebrija i Jeroni Pau: fortuna diversa de dos humanistes interessats pels seus respectius vulgars,” Ferrando defensa la compatibilitat de l’humanisme amb l’interés pel vulgar, tal com il·lustra Antonio de Nebrija per al castellà, i, després d’argumentar la proposta d’autoria de Pau sobre les *Regles*, datables cap a 1492, explica les raons per les quals era invehiculable aquest projecte en un context polític i cultural en què, amb la consolidació de la Monarquia hispanànica dels Reis Catòlics, el castellà havia esdevingut la nova llengua àulica per als sectors cultes i enlairats de la societat catalana, valenciana i balear. El contrast de les *Regles*, quant a l’abast i l’estructura, amb la *Gramática castellana* de Nebrija (1492), duu Ferrando a presentar aquelles com una mera mostra de la reflexió humanística de Pau sobre la llengua catalana, però sense intenció ni possibilitat d’incidència pública i política, i a veure en l’obra gramatical de Nebrija la plasmació de tot un projecte de *política lingüística* al servei de la nova Monarquia hispànica. A remarcar en el capítol de Ferrando els seus comentaris sobre la visió que es tenia des de Castella quant a les perspectives d’expansió del castellà en els dominis de la Corona d’Aragó i sobre les diferències de concepció de l’*auctoritas* lingüística, que per a Pau radica només en els doctes i per a Nebrija també en els cortesans i, sobretot, en el poder polític.

L’interés de l’edició de les *Regles*, en què el lector pot veure gràficament anul·lades amb els mots ratllats les supressions efectuades per Carbonell, rau no sols en la fidelitat i rigor esmerçats, sinó en les notes, en què es posen de manifest les contradiccions de criteris i les mancances de formació del copista barceloní.

La lectura atenta del llibre permet constatar que els trets singulars de la còpia realitzada per Carbonell, amb informacions contradictòries i deficientes, les limitacions de la trajectòria biogràfica i intel·lectual del copista, les contradiccions entre els criteris correctius de les *Regles* i la praxi lingüística de l’arxiver barceloní, l’estudi de la documentació de l’època i l’anàlisi diatòpica de les orientacions correctives de les *Regles* fan inviable la hipòtesi de Badia de considerar-les obra de Carbonell. Les *Regles* prioritzen no solament les formes més cultes dels lexemes adduïts, sinó també, en cas de conflicte entre el *sermo urbanus* de Barcelona i el de València, la majoria de les preferències fonètiques, morfològiques i lèxiques d’aquesta darrera ciutat, no

debades la capital cultural de la catalanofonia a la segona meitat del segle XV, en coincidència cronològica amb la decisiva presència romana de Jeroni Pau. La dècada llarga (1999-2010) de debat entre els nostres tres filòlegs ha projectat llum sobre una qüestió intricada i ha permès fer progressar notablement el nostre coneixement de la situació lingüística i sociolingüística de la llengua catalana al darrer quart del segle XV.

Colón i Ferrando coincideixen, doncs, en gran part de les objeccions –més de caire lingüístic les de Colón, més d’orientació metodològica i de naturalesa cultural i sociolingüística les de Ferrando–, a l’autoria intel·lectual de Pere Miquel Carbonell. Colón destaca “el pes de València” (104) en l’elaboració de les *Regles*, i el paper fonamental jugat per Bernat Fenollar en el text. Per a Ferrando, que no nega la incidència de les posicions de Fenollar sobre Pau –no debades València i Roma, seus episcopals compartides per Roderic de Borja, mantenien uns estrets contactes comercials i culturals–, l’autor intel·lectual seria el canonge barceloní, que ocupava un lloc clau en l’organigrama administratiu de la Seu papal, des d’on tenia una privilegiada visió del conjunt de la llengua catalana i, per la procedència majoritària dels seus superiors i dels seus col·laboradors i amics, estava al corrent de la situació cultural valenciana. La solidesa dels arguments de Ferrando sobre l’autoria de Pau han fet que el mateix Badia, en l’article “Vocabulari general i lèxics particulars”, inclòs en el llibre *El deler de les paraules. Les aportacions de Germà Colón a la romanística* (València, Publicacions de la Universitat de València, 2008), dedicat a Colón, es mostre obert a revisar les seues posicions quant a l’autoria de Carbonell en manifestar, bé que sense citar la posició de Ferrando, que no sap si el que el separa de Colón és “Bernat Fenollar o Pere Miquel Carbonell, i tot fa creure que Jeroni Pau hi portarà la pau de la veritat objectiva que tots dos cerquem” (48).